

3.1. Кредитна політика банківського сектору України в умовах воєнного стану

*Олександр Дзюблюк,
доктор економічних наук, професор,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна*

Найважливішим аспектом реалізації кредитної політики банківського сектору України в умовах воєнного стану є забезпечення належними грошовими ресурсами економічної активності бізнесу і домашніх господарств, щоб неперервність руху капіталів, належний рівень споживчого попиту і розширення внутрішнього ринку стали факторами нормальної життєдіяльності суспільства в умовах воєнної агресії, а стабільний розвиток економіки слугував би надійним фундаментом організації тилової підтримки героїчного протистояння України ворогові, коли на першому плані постає завдання забезпечення належної обороноздатності держави за рахунок достатньої кількості військової техніки, сил і засобів боротьби з країною-окупантом, а тому банківський сектор має згенерувати для цього всі внутрішні ресурси країни. За таких обставин саме належний рівень кредитної активності банківської системи є запорукою збереження фінансової стабільності та розвитку національної економіки на траєкторії стійкого зростання, адже складні умови економічної ситуації в Україні упродовж періоду воєнного стану безпосередньо позначилися і на діяльності банківського сектору щодо кредитного забезпечення виробничих і споживчих потреб усіх суб'єктів ринку.

Очевидно, що негативні зрушення в роботі бізнесу відобразились і на функціонуванні всіх інституцій в країні, включаючи банківський сектор, що відбулося саме через фундаментальні зміни в економіці, спричинені воєнними діями на території країни, пов'язаними із руйнуванням цивільних та інфраструктурних об'єктів, вимушеною міграцією населення, спричиненою бойовими діями, окупацією територій, на яких працював прибутковий бізнес, поступовою мілітаризацією, тобто поширенням воєнних законів та дисципліни на цивільні галузі економіки. Це означає, що коли головним джерелом наповнення бюджету в умовах війни, збереження робочих

місць, економічного розвитку і підтримання соціальної стабільності в країні виступає нормальна робота бізнесу, саме його кредитна підтримка з боку банків видається чи не найважливішим пріоритетом фінансового сектору країни. Однак при цьому слід наголосити, що, хоча кредитна політика банків не могла не зазнати згубного впливу широкомасштабної воєнної агресії, що позначилась на всіх аспектах економічного життя суспільства, проблемні моменти у сфері банківського кредитування виникли не із початком воєнних дій, а нагромаджувалися упродовж достатньо тривалого періоду. Йдеться, зокрема, про такі проблеми, як:

- дисбаланси за строками між активами і пасивами банків;
- недостатній рівень концентрації та розпорошеність банківського капіталу;
- зростання рівня банківських ризиків;
- погіршення макро- та мікроекономічних умов ведення бізнесу;
- зростання проблемної заборгованості;
- зниження якості кредитного портфеля банків та їхня збиткова діяльність.

Очевидно, що це не могло не позначитися на можливостях банківської системи кредитувати реальний сектор. Самі ж воєнні дії як головний фактор форс-мажорного впливу на функціонування банківського сектору і всієї національної економіки позначилися на всіх аспектах взаємодії банків з клієнтами, включаючи і організацію кредитування, що загостило попередні проблеми та обумовило виникнення нових, коли в умовах постійних атак ворога за всіма напрямками, в.т.ч. у кіберпросторі, потрібно було докласти величезних зусиль, щоб уникнути перебоїв у роботі банківської системи, забезпечити захист даних та інформації, підвищувати надійність інфраструктури безготівкових платежів, підтримувати фінансову стійкість роботи банківського сектору, а також фінансову, цінову і валютно-курсову стабільність в економіці. За таких умов виникає об'єктивна потреба обґрунтування комплексу заходів щодо вирішення основних практичних проблем, котрі виникають у сфері банківського кредитування реального сектору, щоб функціонування банків в умовах воєнного стану було стабільним та максимально забезпечувало потреби національної економіки у кредитних ресурсах.

Необхідність активної кредитної підтримки бізнесу і домогосподарств виникла задовго до початку широкомасштабної війни, ще на тлі розгортання фінансово-економічної кризи в Україні у 2014–2015 рр. після анексії Криму та початку бойових дій на сході, а із початком війни у 2022 р. це проблема лише загострилася, оскільки запас внутрішніх ресурсів підприємств для відновлення виробничої активності наблизився до мінімальних значень. Річ у тім, що упродовж цього періоду внаслідок банківської кризи, девальвації національної валюти і форс-мажору, спричиненого воєнними діями, по суті були фактично анульовані власні оборотні кошти й амортизаційні фонди підприємств, які тепер не можуть повноцінно функціонувати без кредитних вкладень банків як джерела капіталу, що з особливою гостротою саме тепер обумовлює проблему ефективної організації кредитних відносин і доступності банківського кредиту для реального сектору економіки.

При цьому ще до початку широкомасштабної воєнної агресії можливості отримання банківського кредиту для бізнесу характеризувалися достатньо високим рівнем складності, що було зумовлено рядом об'єктивних факторів: високий рівень відсоткових ставок за банківським кредитом, коли процентні і комісійні платежі могли поглинути мало не весь прибуток підприємства; реалізація стриманої кредитної політики комерційних банків і небажання ризикувати неповерненням кредиту в умовах невизначеності; завищені вимоги банків до позичальників щодо надмірного розміру заставного майна, вартість якого часто могла набагато перевищувати суму заявленого кредиту. Як наслідок, упродовж останнього десятиліття масштаби кредитної підтримки реального сектору економіки суттєво знизилися, що не могло не позначитися на динаміці виробництва, обсягах валового внутрішнього продукту та добробуті суспільства. І, незважаючи на відносне зростання величини кредитного портфеля за останні два роки, не слід забувати про чинники девальвації національної валюти та розгортання інфляційних процесів, що нівелює ефект незначного номінального зростання кредитних вкладень банків в економіку (рис. 1).

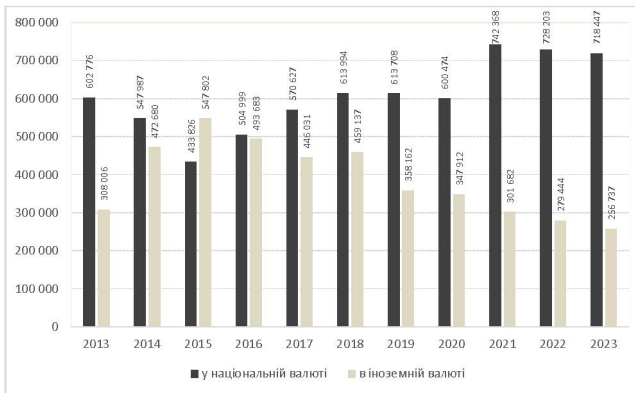

Рис. 1. Кредити, надані банками у національній та іноземній валюті, млн грн¹

Водночас, необхідно відзначити, що від початку фінансово-економічної кризи і по сьогодні на тлі обмеженої кредитної активності банківського сектору можна було спостерігати тенденції щодо збільшення залишків внесків банківських установ на депозитних рахунках у Національному банку України, а також вкладень у державні цінні папери. Причини такої політики банків можна пов'язати із дією двох груп факторів. З одного боку, це пов'язано із достатньо стриманим підходом комерційних банків щодо реалізації власної кредитної політики і вкладення коштів у реальний сектор економіки, результатом чого стала обмежена кредитна активність банківського сектору через небажання банків нести підвищені ризики і зазнавати додаткових збитків у процесі нарощування кредитного портфеля, що лише посилилось під час розгортання повномасштабних воєнних дій. А з іншого, – із обмежувальним характером монетарної політики Національного банку України, коли підвищення регулятором облікової ставки та встановлення надвисокої прибутковості за депозитними сертифікатами створювали об'єктивні передумови для обмеження діяльності банків щодо кредитування реального сектору з огляду на можливість інвестування власних ресурсів у фактично низькоризикові активи у вигляді боргових зобов'язань НБУ чи держави (рис. 2).

¹Статистика фінансового сектору. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.

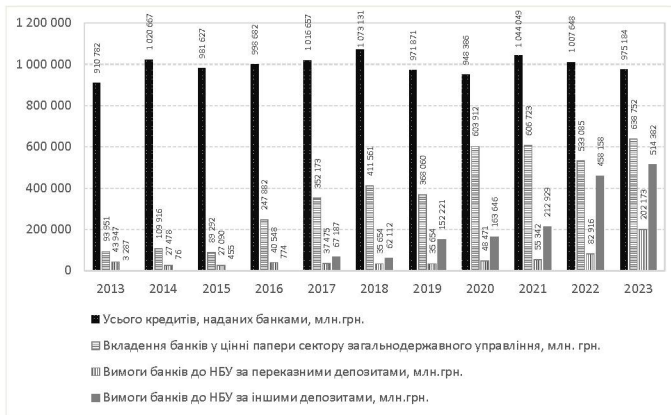

Рис. 2. Вкладення банків у кредити реальному сектору, цінні папери та на рахунки в НБУ¹

Як випливає із наведених на рис. 2 даних, за останнє десятиліття спостерігається різке зростання вкладень банківського сектору некредитного характеру у складі загального портфеля активів, зокрема вкладення банківських установ у державні цінні папери збільшились з 94 млрд грн до майже 640 млрд, тобто зростання становило майже 7 разів. Не менш показовою була динаміка коштів комерційних банків, розміщених на рахунках НБУ, зокрема за переказними депозитами відбулось збільшення у 4,6 разу, а за іншими депозитами – в 156 разів. Така динаміка стала результатом реалізації відповідної рестрикційної грошово-кредитної політики Національного банку України щодо підвищення облікової ставки і, як підсумок, збільшення дохідності за власними інструментами залучення коштів, в т. ч. депозитними сертифікатами. Відповідно до цього формували свою кредитну політику і комерційні банки, що мало своїм наслідком абсолютно спотворену структуру активів банківської системи України загалом, коли частка кредитного портфеля у вигляді наданих суб'єктам господарювання і фізичним особам кредитів становить лише близько чверті від загального обсягу активів банків – 18,9% та 5,34% відповідно, тобто кредитні вкладення у загальному портфелі активів банків становлять на сьогодні лише 24,2%. Інакше кажучи, за останні п'ять

¹Статистика фінансового сектору. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.

років частка банківських кредитів, наданих суб'єктам господарювання, у структурі портфеля активів знизилась практично у 2 рази – з 34,7% до 18,9%. Водночас частка коштів банківських установ, вкладених у депозитні сертифікати НБУ, зросла з 4,6% до 18,7%, тобто у 4 рази. Аналогічним чином удвічі зросла частка коштів банків, розміщених на рахунках в НБУ та інших банківських установах, – з 11,0% до 23,5%. І, таким чином, загальна частка цих активів, а також кошти банків, вкладені у державні цінні папери, сумарно становлять на сьогодні 65,2% від обсягу загального портфеля активів банківського сектору, що може свідчити про наявність в Україні класичного ефекту витіснення та зведення нанівець фундаментальної функції банків щодо організації кредитних відносин в суспільстві через фінансове посередництво і трансформування заощаджень у інвестиції (рис. 3).

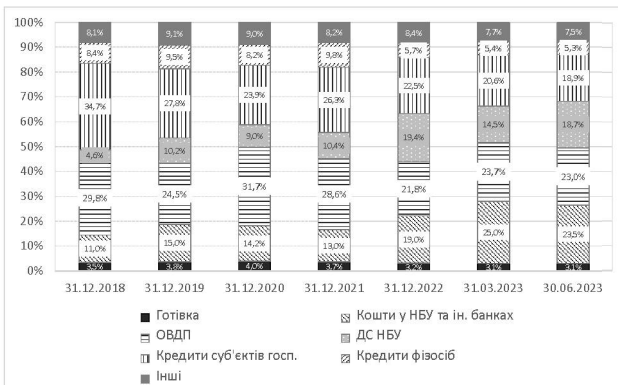

Рис. 3. Структура чистих активів банків України¹

Слід зазначити, що позиція Національного банку України щодо такої структури чистих активів банків України не визнає помилковість обраної стратегії грошово-кредитного регулювання і реалізації рестрикційної політики в умовах війни, коли економіка якраз потребує кредитної підтримки. З точки зору регулятора, такий склад портфеля банківських активів визначається «низьким попитом на кредити в умовах війни та продовженням припливу коштів клієнтів до банків»². За цією логікою центробанку,

¹Огляд банківського сектору, серпень 2023 року. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/oglyad-bankivskogo-sektoru-serpen-2023-roku>.

²Національний банк України. Річний звіт за 2022 рік. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2022-rik>.

обмеження кредитних вкладень в економіку зумовлюється тим, що відсутній відповідний попит на банківські кредити з боку економічних агентів, а це у той період, коли воєнні дії на території країни зруйнували значну частину виробничого потенціалу, дезорганізували господарські зв'язки, суттєво скоротили ринки збуту, що призвело до вимивання значної частки оборотних коштів підприємств та, як ніколи загострило потребу бізнесу у додаткових кредитних ресурсах. Чому ж насправді у портфелі активів комерційних банків стали домінувати операції з державними цінними паперами, вкладення у депозитні сертифікати НБУ та залишки коштів на рахунках у центральному банку? Очевидно, що на практиці не лише воєнні дії вплинули на формування відповідної структури банківських активів, а причина полягає передусім у реалізації саме жорсткої рестрикційної монетарної політики регулятора щодо підвищення облікової ставки, процентних ставок за депозитними сертифікатами НБУ, а також дохідності за державними цінними паперами, що і визначило привабливість для комерційних банків активів із практично нульовим рівнем ризику. Відповідно за останні роки можна спостерігати загрозливий тренд у змінах процентних ставок на грошовому ринку, коли дохідність за інструментами активних і пасивних операцій НБУ почала перевищувати дохідність за відповідними кредитними інструментами комерційних банків, нівелюючи їхню зацікавленість у реалізації функції фінансового посередництва і наданні кредитів реальному сектору (рис. 4).

Особливо показовим у цьому відношенні є зростання привабливості для комерційних банків депозитних сертифікатів НБУ як інструментів грошового ринку щодо розміщення кредитних ресурсів. Потрібно відзначити, що власні депозитні сертифікати Національний банк України використовує як інструмент «зв'язування надлишкової ліквідності» шляхом розміщення тимчасово вільних грошових ресурсів комерційних банків на кореспондентському рахунку у НБУ. Його дохідність чітко прив'язана до облікової ставки і є на 2 п.п. нижчою за її рівень, тобто у 2022 р., коли облікова ставка становила 25%, рівень дохідності за депозитними сертифікатами НБУ дорівнював 23%, і лише у другій половині 2023 р., після рішення про поступове

зниження облікової ставки, відбулися і відповідні зрушення в бік зниження ставки за депозитними сертифікатами.

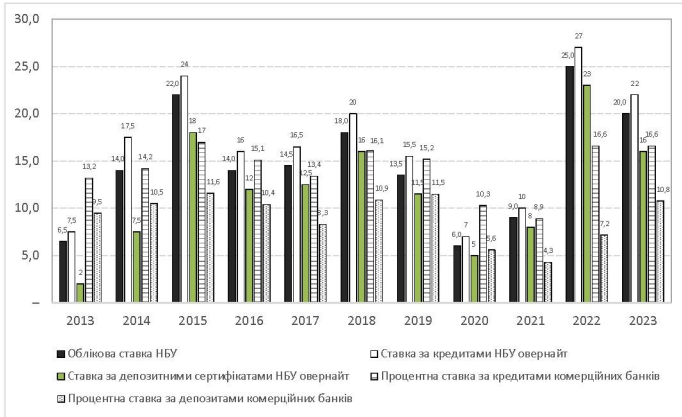

Рис. 4. Динаміка процентних ставок за основними операціями банківського сектору, % річних¹

Проте, зменшуючи облікову ставку до 16%, регулятор залишив процентну ставку за депозитними сертифікатами на рівні 20%, що є абсурдним рішенням, оскільки ставка за депозитними сертифікатами Національного банку нижча за облікову ставку, а вищою може бути лише ставка рефінансування, тобто ставка, за якою центробанк здійснює кредитування комерційних банків. Однак навіть за такого рівня процентної ставки за депозитними сертифікатами, враховуючи рівень 2022 р. це стало вагомим фактором стимулювання комерційних банків до нарощування обсягів таких «некредитних» вкладень, які до того ж набули ще більшої привабливості як об'єкти інвестування із практично нульовим ризиком на тлі істотного підвищення ризиків кредитування реального сектору в умовах розгортання кризових явищ в економіці в період повномасштабних воєнних дій на території країни.

Унаслідок встановлення високих процентних ставок за депозитними сертифікатами, які гарантують банкам фактично безризикові вкладення з високою нормою доходності, Національний банк України по суті нівелював функції банківської системи як фінансового

¹Статистика фінансового сектору. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.

посередника. Адже залучаючи кошти в суб'єкти ринку, банківський сектор не видає кредити тим підприємствам чи галузям економіки, які їх потребують, а розміщує відповідні ресурси на депозитних сертифікатах, накопичуючи значні суми надлишкової ліквідності. Це привело до того, що на сьогодні комерційні банки зберігають на кореспондентських рахунках та в депозитних сертифікатах НБУ майже пів трильйона гривень. Інакше кажучи, незважаючи на складну ситуацію в економіці, яку спровокувала війна, обсяги надлишкової ліквідності банківського сектору лише зростають. А це означає, що у комерційних банків відсутні як стимули активно залучати депозити, так і відповідно спрямовувати їх на кредитування економіки, хоча попит на банківські кредитні ресурси з боку реального сектору постійно зростає, адже даються взнаки дефіцит власних оборотних коштів підприємств та неможливість залучення ними кредитів на зовнішніх ринках.

Однак у результаті такої монетарної політики Національного банку України у 2022 р. не лише не відбулося приросту кредитування банками корпоративного сектору економіки, а, навпаки, характерним було зниження обсягів наданих кредитів на 1,5 млрд грн що, проте, не відображає більший спад через переоцінку валютних активів унаслідок девальвації гривні у липні 2022 р., коли НБУ своїм адміністративним рішенням понизив фіксований курс гривні до долара США одразу на 25% до 36,6 грн за дол. США. Повною мірою наслідки згубних рішень регулятора щодо процентної політики виявилися у 2023 р., за перші 9 місяців якого скорочення кредитування банками корпоративного сектору становило 33 млрд грн – з 773 до 740 млрд. Водночас у цьому ж році можна було спостерігати істотне поліпшення результатів діяльності комерційних банків у вигляді зростання чистого прибутку, котрий за 9 місяців становив майже 110 млрд грн, в 5 разів перевищивши показник попереднього року у 22 млрд грн. При цьому головним фактором прибутковості банківського сектору залишається зростання процентних доходів, причому не від кредитного портфеля, більше третини якого (37,87%) становлять непрацюючі кредити (NPL), а передусім від високоліквідних активів, тобто власних депозитних сертифікатів НБУ, що є безпосереднім наслідком емісійної активності Національного банку України з випуску грошей, які могли бути спрямовані на потреби реального сектору. Інакше кажучи, в умовах, коли кошти так необхідні економіці на релокацію бізнесу, відновлення

зруйнованого виробництва, структурну перебудову, підвищення енергетичної стійкості, переробку аграрної сировини, програми ВПК, постачання матеріального та харчового забезпечення для ЗСУ, на тлі розгортання воєнних дій відбувається зниження кредитування реального сектору, тоді як головним джерелом зростання прибутків банківських установ виявляються депозитні сертифікати НБУ. Крім того, за цей період зросли і відносні показники прибутковості банківського сектору, зокрема рентабельність капіталу у 6 разів – до рекордних 56,85% порівняно із 9,68% за попередній рік (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка показників прибутковості і кредитних вкладень комерційних банків в економіку¹

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Усього кредитів, наданих банками, млн грн	910782	1020667	981627	998682	1016657	1073131	971871	948386	1044049	1007648	975184
Кредити, надані банками, корпоративному сектору економіки, млн грн	716341	809060	807441	837295	844896	874259	760918	737235	774482	772943	740017
Кредити, надані банками, домашнім господарствам, млн грн	188533	206681	170822	159957	170240	195997	206221	199572	242577	209895	215497
Частка непрацюючих кредитів, %	7,7	13,5	28,2	30,5	54,54	52,85	18,36	41,00	30,02	38,12	37,87
Чистий прибуток (збиток) банків, млн грн	1436	- 52966	- 66600	- 159388	- 26491	22339	58356	39727	77376	21921	109855
Рентабельність активів, %	0,12	- 4,07	- 5,46	- 12,6	- 1,93	1,69	4,26	2,44	4,09	1,04	5,86
Рентабельність капіталу, %	0,81	- 30,46	- 51,91	- 116,74	- 15,84	14,67	33,45	19,22	35,08	9,68	56,85

Відповідно частка підприємств, які планують брати банківські кредити, постійно скорочується і становить, згідно із згаданим опитуванням НБУ, лише 36,1%. Рентабельність підприємницької діяльності має бути вищою за процентну ставку за банківськими

¹Статистика фінансового сектору. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.

кредитами, тоді кредитування розширює масштаб виробництва і збільшує прибутки реального сектору. Якщо ж процентна ставка за банківськими позиками перевищує рентабельність бізнесу, кредитування лише призводить до вимивання оборотних коштів підприємств і веде до їхнього банкрутства. Доцільність же здійснювати довгострокові інвестиції за таких умов навіть не розглядається. Підприємства лише можуть залучати короткострокові кредити у вигляді овердрафту, що не вирішує проблем поповнення оборотних коштів, не кажучи про довгострокові капітальні вкладення на розширення виробництва. Таким чином, замість того, щоб активізувати кредитні важелі стимулювання розвитку реального сектору, в т. ч. і через монетарні стимули кредитування програм ВПК, на які є сталий попит з боку держави у вигляді державного оборонного замовлення, регулятор продовжує вилучати гроші з економіки шляхом іммобілізації майже пів трильйону гривень банківської вільної ліквідності у власні депозитні сертифікати.

Деякі кроки у напрямку вирішення проблемної ситуації, що склалася на кредитному ринку, були зроблені урядом шляхом розширення програм державної підтримки, які дали змогу невеликим позичальникам отримувати дешеві кредити, а комерційним банкам знизити кредитні ризики. Ключовим рушієм такого гривневого корпоративного кредитування є започаткована державою програма підтримки кредитної активності банків «Доступні кредити 5-7-9%»¹. Незважаючи на уповільнення використання коштів у межах цієї програми протягом 2022 р., потрібно відзначити, що заборгованість за програмою на початок 2023 р. становила 96,1 млрд грн – майже третину від працюючого валового гривневого корпоративного кредитного портфеля банків². Активного розвитку програма набула і у 2023 р. Так, за даними Міністерства фінансів України, за час дії воєнного стану, включаючи і 9 місяців 2023 р. в межах цієї програми було видано понад 40,8 тис. пільгових кредитів на 160 млрд грн³, з яких: 0,26 млрд грн – на інвестиційні цілі;

¹Кабінет Міністрів України. Про надання фінансової державної підтримки. Постанова №28 від 24 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>.

²Національний банк України. Річний звіт за 2022 рік. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2022-rik>.

³Урядовий портал. Мінфін: за час дії воєнного стану в межах Державної програми «Доступні кредити 5-7-9%» видано понад 40,8 тис. пільгових кредитів на 160 млрд грн. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-za-chas-dii-voiennoho-stanu-v-mezhakh-derzhavnoi-prohramy-dostupni-kredyty-5-7-9-vydano-ponad-408-tys-pilhoviykh-kredytiv-na-160-mlrd-hrn>.

9,11 млрд грн – як антикризові кредити; 3,75 млрд грн – як рефінансування попередньо отриманих кредитів; 35,54 млрд грн – кредити для сільськогосподарських товаровиробників; 58,12 млрд грн – на антивоєнні цілі. Загалом з моменту старту Державної програми «Доступні кредити 5-7-9%» суб'єкти підприємництва отримали від уповноважених банків 75 673 кредити на загальну суму 249,4 млрд грн, з яких 51 233 – від банків державного сектору економіки на загальну суму 108,3 млрд грн (за станом на 13.11.2023 р.). Таким чином, можна стверджувати, що банківське кредитування у період дії воєнного стану, якщо і зростало, то передусім за рахунок Державної програми «Доступні кредити 5-7-9%», яку просували головним чином державні банки, тоді як у групі приватних вітчизняних та іноземних фінансових установ відбувалося зменшення кредитного портфеля. При цьому у програму було додано мету оформлення кредиту – підтримка бізнесу у воєнний час, розширено кредитування аграрного сектору – додано мету щодо підтримки посівної кампанії, а також додано мету – відновлення зруйнованого бізнесу, за умови його релокації. Крім того, згідно з цією програмою, будь-який бізнес мав можливість отримати кредит під 0% і така ставка має діяти упродовж військового стану в Україні та 30 днів після закінчення війни, а в наступні місяці запроваджується ставка у розмірі 5%. У 2023 р. уряд також розширив програму, зокрема було посилено підтримку переробки та проєктів енергоефективності на всій території України, бізнесу на деокупованих територіях, а також запроваджено механізми державної підтримки за договорами факторингу, що стимулюватиме розвиток вітчизняного виробництва. Серед негативних тенденцій розвитку програми слід відзначити незначну частку кредитування на інвестиційні цілі. А обмеження для великих підприємств максимальної суми кредитування за програмою «5-7-9%» у розмірі 60 млн грн доволі часто є недостатнім не лише для інвестиційних проєктів, а й для поповнення оборотних коштів.

Крім цієї урядової програми, деякі послаблюючі заходи для активізації кредитування економіки були вжиті і Національним банком України шляхом запровадження додаткових пом'якшень щодо вимог до оцінки банками величини кредитного ризику, що, на думку регулятора, мало стимулювати комерційні банки до проведення своєчасної реструктуризації кредитів для підтримки платоспроможних

боржників¹. Такі зміни були затверджені постановами Правління Національного банку України від 17 червня 2022 року №126 та №127 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України». До заходів НБУ належать такі:

1) банки отримали право не визнавати дефолт за кредитами, довгострокова реструктуризація яких призводить до зменшення нинішньої вартості майбутніх грошових потоків (NPV) більш ніж на 10%;

2) призупинено дію ознак високого кредитного ризику, які визначалися за фінансовими результатами та борговим навантаженням позичальників;

3) скасовані обмеження на здійснення операцій з пов'язаними з банком особами – материнським банком або материнською фінансовою установою щодо обміну іноземної валюти на умовах «своп» у межах 1-ї групи Класифікатора іноземних валют;

4) збільшено з 5 млн грн до 20 млн грн розмір кредитів юридичним особам, оцінку яких банк має право здійснювати на груповій основі;

5) збільшено з 0,1% до 0,2% основного капіталу банку розмір боргу за активами боржників, які банк має право оцінювати за спрощеним підходом;

6) знижено зі 150% до 100% ваги ризику (RWA) за споживчими незабезпеченими кредитами, що мало дати банкам можливість використати накопичений капітал на часткове покриття збитків, спричинених військовою агресією.

Шляхом реалізації вказаних змін, на думку регулятора, було запроваджено деякі додаткові пом'якшення вимог до оцінки кредитного ризику, що мало б стимулювати комерційні банки до здійснення своєчасної реструктуризації кредитів для підтримки платоспроможних боржників, а отже, сприяти збільшенню величини кредитного портфеля банків загалом. Ці зміни, з позиції Національного банку, покликані удосконалити нормативно-правову базу, яка визначає пруденційні підходи до оцінки кредитного ризику, що спрямовано на забезпечення своєчасної та адекватної оцінки банками розміру кредитного ризику, недопущення втрати

¹Національний банк України. Змінено окремі підходи до оцінки банками кредитного ризику. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zmineno-okremi-pidhodi-do-otsinki-bankami-kreditnogoriziku>.

банками ліквідності, що в цілому має сприяти забезпеченню їхньої стабільної діяльності та здатності належним чином виконувати свої зобов'язання перед вкладниками та кредиторами.

Однак, незважаючи на зростання обсягів використання державних програм підтримки і послаблення у регулятивній політиці НБУ щодо оцінки кредитних ризиків, слід відзначити зниження за останній рік (з вересня 2022 р. по вересень 2023 р.) загального обсягу кредитних вкладень банків на 92,6 млрд грн (або на 8,7%), в т. ч. обсягу кредитування корпоративного сектору на 69,8 млрд грн (або на 8,6%) і кредитів, наданих домашнім господарствам, на 15,5 млрд грн (або на 6,7%)¹. Про вкладення банків у цінні папери сектору загального державного управління за цей період зросли на 72 млрд грн, тобто на 12,7%, вимоги банків до НБУ за переказними депозитами збільшились на 132,5 млрд грн (або на 190%), а вимоги банків до НБУ за іншими депозитами – на 256,7 млрд грн (або на 99,6%). Таким чином, понад пів трильйона гривень вкладень банків у депозитні сертифікати НБУ (рис. 2) разом із понад 200 млрд коштів, розміщених на банківських рахунках до запитання у центробанку, плюс майже 640 млрд грн вкладень у державні цінні папери загалом утворюють понад 1,3 трлн грн кредитних ресурсів банків, що обертаються всередині фінансового сектору, генерують надвисокі прибутки комерційним банкам та не надходять у реальний сектор, де у них справді відчувається гостра потреба в умовах, коли економіка зазнає щоденних руйнувань і збитків внаслідок широкомасштабної воєнної агресії.

А це означає, що головною тенденцією діяльності банків за останній період є втрата банківською системою України здатності виконувати свої функції як ключового фінансового посередника саме з огляду на низьку привабливість кредитних операцій через деструктивну процентну політику НБУ та наявність унаслідок цього високодоходних та низькоризикових об'єктів для вкладення коштів некредитного характеру, що і слугують альтернативними напрямками для інвестування банківських грошових ресурсів. У підсумку, за останній період можна спостерігати постійне зниження показника так званої «фінансової глибини» економіки, котрий визначається як співвідношення обсягу банківських кредитів до ВВП і який у країнах з розвинутими ринковими відносинами перебуває на рівні з обсягом

¹Статистика фінансового сектору. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.

ВВП або і перевищує його, зокрема у Польщі він становить 70%, Туреччині – 80%, країнах Єврозони – порядку 160%, Японії – 180%, а в Україні за останнє десятиліття цей показник зменшився по суті у три рази до критично низького рівня 19,4% (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка банківського кредитування та ВВП України¹

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Усього кредитів, наданих банками, млн грн	910782	1020667	981627	998682	1016657	1073131	971871	948386	1044049	1007648
Номінальний ВВП (в фактичних цінах), млн грн	1454931	1566728	1979458	2383182	2982920	3558706	3974564	4194102	5459574	5191028
Частка кредитного портфеля у ВВП, %	62,6	65,1	49,6	41,9	34,1	30,2	24,5	22,6	19,1	19,4

Зниження показника «фінансової глибини» свідчить про те, що високі ризики та наявність альтернативних напрямів вкладення банками коштів упродовж останнього періоду обумовили фактичне перенаправлення грошових потоків від реального сектору економіки до сектору державного управління. У такий спосіб в економіці виникає небезпечна ситуація, пов'язана із перерозподілом кредитних ресурсів фактично на користь держави або цінних паперів, емітованих центральним банком (деPOSITНИХ сертифікатів НБУ), унаслідок чого створюється штучний дефіцит грошових коштів у реальному секторі (ефект витіснення), що не могло не позначитися на показниках виробничої діяльності підприємств, а це стало одним із чинників суттєвого погіршення якості кредитного портфеля банків, котрий і так складає лише четверту частину від загального обсягу активів банківської системи.

Якість банківського кредитного портфеля характеризується передусім часткою непрацюючих кредитів (NPL) у загальному обсязі кредитних вкладень. Повномасштабне військове вторгнення змінило існуючу до того часу тенденцію щодо поступового скорочення частки таких кредитів, яке тривало з 2018 р., унаслідок чого за цей період обсяг NPL зменшився на майже 300 млрд грн, а частка у кредитному портфелі скоротилася з 55% до 27% за станом на 1 березня 2022 р. У березні-травні 2022 р. частка непрацюючих

¹Державна служба статистики України. Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах). URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

кредитів залишалася майже незмінною, зокрема через регуляторні пом'якшення НБУ в частині оцінки кредитного ризику, про які йшлося вище. Однак на 1 січня 2023 р. частка непрацюючих кредитів у банківському секторі зросла до 38,12%, при чому обсяг NPL за березень-грудень 2022 р. збільшився на 127 млрд грн — до 432 млрд грн і залишався практично незмінним упродовж 2023 р., за станом на вересень становивши 37,87%. Важливо також, що за кредитами корпоративному сектору ця частка ще більша і становить 44,37%, що природно в умовах війни, коли наявні руйнування активів та заставного майна, зниження доходів практично всіх суб'єктів ринку та погіршення платоспроможності позичальників, зменшуючи їх можливості обслуговувати банківські кредити (рис. 5).

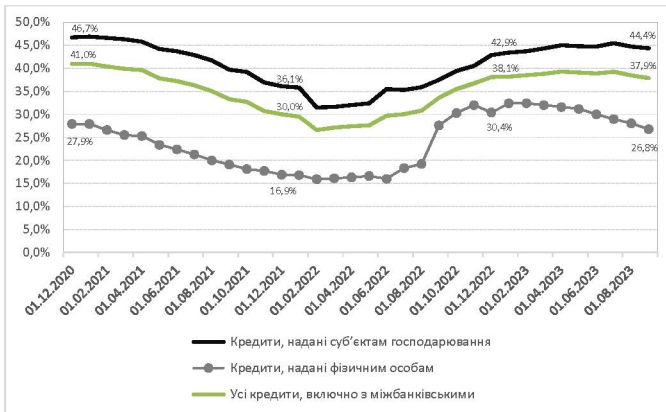

Рис. 5. Частка непрацюючих кредитів у кредитному портфелі комерційних банків¹

У контексті високої частки непрацюючих кредитів у кредитному портфелі важливим аспектом кредитної політики банківського сектору слід також вважати структуру самих кредитних вкладень, адже банківський кредит має слугувати позитивним цілям економічного зростання і суспільного добробуту, а неправильне цільове спрямування позикових коштів може стати фактором фінансової дестабілізації економіки, загострення суперечностей у виробничій сфері та дезорганізації грошового обігу. При цьому нерациональне використання

¹Національний банк України. Огляд банківського сектору, серпень 2023 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/oglyad-bankivskogo-sektoru-serpen-2023-roku>.

кредитних ресурсів само собою може стати одним із чинників розгортання кризових явищ в економіці, посилення спекулятивних тенденцій на фінансовому ринку із усіма негативними наслідками для динаміки виробництва і зайнятості. Особливо важливим цей аспект кредитної політики є в умовах воєнного стану, коли цілі банківського кредитування мають враховувати зміни структури економіки і формування відповідного попиту на кредитному ринку, що мало б передбачати активне надходження кредитних ресурсів на потреби оборонного замовлення, інфраструктурних проєктів і захисту енергетики, малого і середнього бізнесу, релокації та відновлення виробництва, військової іпотеки та соціалізації військовослужбовців, структурної перебудови економіки шляхом відходу від сировинної моделі та нарощування виробництва із підвищеною часткою доданої вартості. Натомість сучасна структура кредитного портфеля комерційних банків в Україні орієнтована на короткострокові кредити, надані у сфері із швидким оборотом капіталу, а не у галузі, що можуть стати підґрунтям для створення доданої вартості та стимулювання розвитку вітчизняної економіки на інноваційній, довготривалій основі (табл. 3).

Як випливає із наведених у табл. 3 даних, істотним негативним моментом серед проблем банківського кредитування в Україні, що стосуються структури кредитного портфеля банківського сектору, є переважно короткостроковий характер наданих кредитів. Так, у загальному обсязі кредитних вкладень комерційних банків лише близько 14% становлять довгострокові кредити (терміном більше 5 років) і лише 34% – кредити терміном понад рік. Такі обставини суттєво обмежують інвестиційний потенціал економіки, оскільки не дозволяють підприємствам формулювати довгострокові стратегічні цілі розвитку та будувати ефективний бізнес-план на порівняно тривалу перспективу, маючи впевненість у наявності стабільних джерел коштів для забезпечення безперервності виробничої діяльності. Це означає, що нині кредитна політика банків орієнтована на кредитування тих видів діяльності, які мають порівняно короткотривалий операційний цикл, або тих галузей, у яких виробництву властивий доволі низький рівень доданої вартості, тоді як пріоритет мають мати переробні підприємства, що створюють додану вартість, нові виробництва та робочі місця.

Таблиця 3

Кредити, надані підприємствам, за видами економічної діяльності та строками погашення станом на 1.10.2023 р., млн грн¹

Види економічної діяльності	Усього	у тому числі за строками		
		до 1 року	від 1 року до 5 років	більше 5 років
Усього	716887	375294	241438	100155
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	108 368	53 022	51 569	3 777
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	17101	9859	3616	3625
Переробна промисловість	108045	53063	42908	12074
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	65829	20786	22639	22404
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	331	71	247	12
Будівництво	18860	8798	6000	4063
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	278879	201117	64314	13449
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	25121	4723	15683	4716
Тимчасове розміщування й організація харчування	4008	65	569	3373
Інформація та телекомунікації	5430	2066	2981	383
Фінансова та страхова діяльність	2018	109	947	962
Операції з нерухомим майном	54820	11589	13658	29572
Професійна, наукова та технічна діяльність	6500	694	5349	451
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	40494	7021	2665	808
Освіта	188	8	179	1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	3553	765	2085	702
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	83	0	83	0
Надання інших видів послуг	122	57	65	0

На практиці, однак, найбільшу частку в кредитному портфелі банківської системи України займають кредити оптової та роздрібною торгівлі (39%), котрі нарівні із операціями з нерухомим майном (8%), які можна прирівняти до торгівлі, становлять 47% від загального обсягу кредитів, тобто майже половину кредитного портфеля, що ніяк не може сприяти створенню надійної довгострокової бази для стійкого, тривалого економічного зростання, адже більшість дороговартісних угод у торгівлі припадає передусім на купівлю імпоротної продукції за відсутності

¹Статистика фінансового сектору. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.

розвинутого внутрішнього ринку та розгорнутих належним чином виробничих потужностей. Переробна промисловість, яка в розвинутих країнах є основою створення доданої вартості і забезпечення довготривалого економічного зростання, в Україні становить лише 15% від обсягу кредитного портфеля банків, тоді як значна частина кредитних вкладень припадає на ті галузі економіки, які мають відносно невеликий внесок у створення ВВП країни (рис. 6).

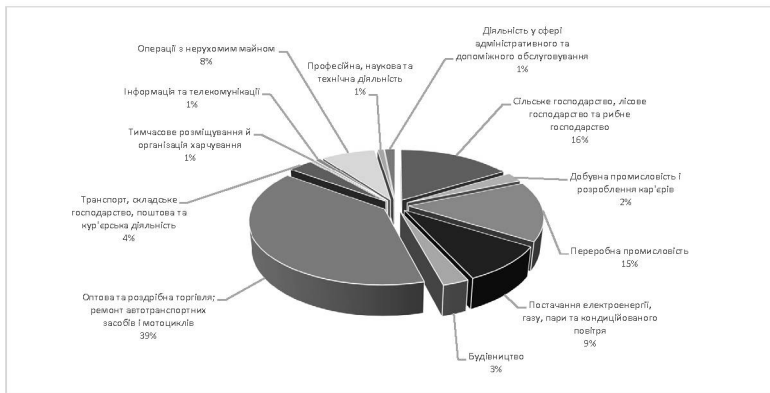

Рис. 6. Структура кредитного портфеля банків за станом на 1.10.2023 р. %¹

Не сприяє оптимізації структури кредитного портфеля банків і активізації кредитних вкладень у пріоритетні галузі реального сектору також та монетарна політика, яка нині проводиться Національним банком України. Серед цільових орієнтирів центрального банку, визначених на законодавчій основі, пріоритет має цінова стабільність, при чому у програмному документі регулятора чітко зазначено: «Національний банк залишається відданим режиму інфляційного таргетування з плаваючим обмінним курсом»². Однак антиінфляційна орієнтація монетарної політики із надвисокими процентними ставками, що приводить до обороту грошей лише всередині фінансового сектору, по суті виступає не рушієм економічного зростання, а його

¹Статистика фінансового сектору. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.

²Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану. Схвалено рішенням Ради Національного банку України від 15 квітня 2022 року. С. 4. URL: <https://bank.gov.ua/ua/files/hJTwdIrBPNWeMzk>.

гальмом, що мало б бути давно врегульовано на законодавчому рівні, відповідно до особливостей розвитку економіки в умовах воєнного стану, а отже, центробанк мав би нести відповідальність за показники економічного зростання та зайнятості. Високий рівень процентних ставок за операціями Національного банку України пояснюється на основі мотивів необхідності стримування інфляції. Однак потрібно розуміти, що в Україні визначальний вплив на динаміку інфляційних процесів мають передусім немонетарні фактори, а отже, підвищення облікової ставки НБУ слід вважати не лише неефективним з позицій подолання інфляційного тиску, а й шкідливим з точки зору обмеження кредитних вкладень у реальний сектор, виявляючи вкрай негативний вплив на можливості відновлення національної економіки в умовах воєнного стану.

Більш доцільно за таких обставин було б дотримуватись режиму валютно-курсової стабільності, а не декларувати про перехід до вільного плавання обмінного курсу¹. Тому саме стабільний валютний курс слід вважати наріжним каменем довіри до банківського сектору, засобом нівелювання девальваційних очікувань та підтримання макрофінансової стабільності, котра є необхідною умовою активізації кредитних операцій банків як умови економічного розвитку. Спроби ж впливати на цінову динаміку винятково через зміну процентних ставок при одночасній відмові від впливу на валютний курс означають постійну наявність девальваційного ризику для всіх видів господарської діяльності, а отже, і зростання інфляційних очікувань серед економічних агентів. З іншого боку, у сучасних умовах збереження валютного курсу як номінального якоря монетарного регулювання значно більшою мірою, ніж декларативне проголошення інфляційного таргета, сприяло б підтриманню цінової стабільності, оскільки валютний курс по суті фіксує цінову динаміку імпортової складової товарів та послуг і таким чином сприяє безпосередньому контролю над інфляцією. Відповідно таргетування валютного курсу має важливу перевагу простоти і зрозумілості, що робить цей режим зрозумілим для суспільства, визначаючи високу довіру суб'єктів господарювання до макроекономічних показників.

¹Стратегія пом'якшення валютних обмежень, переходу до більшої гнучкості обмінного курсу та повернення до інфляційного таргетування. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/strategiya-pomyakshennya-valyutnih-obmejen-perehodu-do-bilshoyi-gnuchkosti-obminnogo-kursu-ta-povernennya-do-inflyatsiyogo-targetuvannya>.

Таким чином, головна зміна стратегічної цілі кредитної політики банківського сектору України в умовах воєнного стану має бути спрямована на активізацію банківського кредитування підприємств і домашніх господарств. Це має бути першочерговим завданням з огляду на величезну двояку роль кредиту: з одного боку, на макрорівні – через активний вплив на динаміку економічного зростання, інфляцію і фінансову стабільність в країні, а з іншого боку, на мікрорівні – через можливість забезпечувати нормальну життєдіяльність підприємств, сприяти кругообороту капіталів і неперервності виробництва та, як підсумок, підтримувати зайнятість, що є особливо важливим засобом матеріальної підтримки і соціальної захищеності суспільства в умовах руйнівного впливу воєнних дій на економіку. Реалізація заходів щодо активізації банківського кредитування реального сектору мала б передбачати такі основні кроки: 1) перегляд процентної політики Національного банку в напрямку зниження ставок, щоб надвисокі ставки за депозитними сертифікатами не перешкоджали вкладенню банківських ресурсів у підприємства реального сектору; 2) розвиток механізмів цільового довгострокового рефінансування, що могло б дозволити створити довгострокову ресурсну базу банків для кредитування масштабних інвестиційних проєктів; 3) застосування фіскальних механізмів стимулювання кредитування реального сектору шляхом надання державних гарантій за кредитами банків, компенсацію відсоткових ставок та запровадження податкових канікул, дозволяючи знизити боргове навантаження на підприємства; 4) подальший розвиток спеціалізованих програм компенсації процентних ставок на кшталт «5-7-9%», що можуть стати важливим інструментом стимулювання кредитних вкладень у реальний сектор; 5) звуження спеціалізації державних банків для цілеспрямованого кредитного забезпечення тих галузей економіки, функціонування яких є життєво важливим з точки зору реалізації державної стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку.

Реалізація на практиці зазначених заходів як цілісної системи стимулів активізації кредитування реального сектору економіки потребує комплексного підходу та єдності позицій законодавчої і виконавчої влади, а також Національного банку України, адже воєнні дії загострили існуючі до того проблеми організації кредитних відносин банківських установ, наслідком чого стала

млява кредитна активність та орієнтація банківських вкладень передусім на розміщення коштів на рахунках в НБУ і у державних цінних паперах. Самі ж кредитні вкладення банків мають переважно короткостроковий характер, що є гальмівним фактором для стимулювання економічного розвитку на довготривалій, інноваційно-інвестиційній основі. Підтримання хоча б на мінімальному рівні економічного розвитку в умовах воєнного стану є відповідно неможливим без повноцінного виконання банками своєї ключової функції фінансового посередництва, коли грошові кошти ефективно перерозподіляються до реального сектору на засадах кредитних відносин, задовольняючи вимоги підприємств у так необхідних грошових ресурсах та створюючи базові передумови для підтримання виробничої активності й зайнятості населення. Разом з тим, активізація банківського кредитування реального сектору залежить не тільки від кредитної політики банків, а потребує адекватних рішень на макrorівні, тобто державної економічної політики – через відповідний регулятивний вплив Національного банку України і уряду, метою яких має бути створення оптимальних економічних умов для формування такої структури банківських активів, котра б максимально сприяла перерозподілу кредитних ресурсів на користь підприємств.

Список використаних джерел

1. Національний банк України. Огляд банківського сектору, серпень 2023 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/oglyad-bankivskogo-sektoru-serpen-2023-roku>.
2. Національний банк України. Річний звіт за 2022 рік. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2022-rik>.
3. Національний банк України. Ділові очікування підприємств за III квартал 2023 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/dilovi-ochikuvannya-pidpriyemstv-iii-kvartal-2023-roku>.
4. Кабінет Міністрів України. Про надання фінансової державної підтримки. Постанова №28 від 24 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>.
5. Правління Національного банку України. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку

- України. Постанова №126 від 17 червня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0126500-22#Text>.
6. Правління Національного банку України. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України. Постанова №127 від 17 червня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0127500-22#Text>.
 7. Правління Національного банку України. Про деякі питання діяльності банків України та банківських груп. Постанова №23 від 25 лютого 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0023500-22#Text>.
 8. Національний банк України. Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану. Схвалено рішенням Ради Національного банку України від 15 квітня 2022 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/files/hJTwdIrBPNWeMzk>.
 9. Національний банк України. Стратегія пом'якшення валютних обмежень, переходу до більшої гнучкості обмінного курсу та повернення до інфляційного таргетування. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/strategiya-pomyakshennya-valyutnih-obmejen-perehodu-do-bilshoyi-gnuchkosti-obminnogo-kursu-ta-povemennya-do-inflyatsiyogo-targetuvannya>.